

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Tézisek

Bonáczy Ágnes

“I’ll Sing of Time, of Space”: Observation and Vastness
between 1608-1648 in the Works of Donne, Herbert, and More

ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola

Dr. Lukács István PhD, a Doktori Iskola vezetője

Dr. Farkas Ákos PhD, az Angol irodalom és kultúra a középkorban és a kora újkorban doktori program vezetője

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

A bizottság elnöke: Dr. Dávidházi Péter MHAS, professor emeritus

Hivatalosan felkért bírálók: Dr. Ferencz Győző PhD, egyetemi tanár

Dr. Kocic-Zámbó Larissa PhD, egyetemi adjunktus

A bizottság további tagjai: Dr. Hargitai Márta PhD, egyetemi adjunktus, a bizottság titkára

Dr. Fabiny Tibor PhD, egyetemi tanár

Dr. Péti Miklós PhD, egyetemi docens, Dr. Gellért Marcell PhD, főiskolai docens (póttagok)

Témavezető: Dr. Pikli Natália PhD, egyetemi adjunktus

Budapest, 2019

A disszertáció tézisei

A disszertáció célkitűzései

Kutatásomat John Milton káosz-leírása inspirálta az *Elveszett Paradicsomban*. Ám disszertációm mégsem azt a hatalmas ürességet vizsgálja, amelyen Sátánnak át kellett kelnie (2.932), hanem azt az űrt, hatalmasságot, melyet a teleszkóp képe mutatott, és amely három korábbi költőt is megihletett. A John Donne, George Herbert és Henry More válogatott költeményeiben megjelenő költői elbeszélőknek más és más válaszai vannak a jelenségre: van, aki vallásos buzgósággal, van, aki bizalommal, és van aki kétségbeeséssel telve keresi az Istennel való közösséget. Ám egy közös mindannyiukban: versben keresik a választ az „új tér” problémájára. Jelen dolgozat a transzcendens és immanens űr tulajdonságain, a megismerés aktusán, illetve a szem és a teleszkóp megbízhatóságának kérdésén keresztül vizsgálja a „tudomány megalkotásának, konstruálásának” („making science”) egy bizonyos módozatát.

A vizsgált szövegek John Donne *The First Anniversary*-je, George Herbert „Csillagász-költeményei,” illetve Henry More *Democritus Platonissans* című költeménye. Mindegyik szöveg közvetlenül utal vagy közvetetten reflektál a teleszkópra, mely 1610-ben terjedt el Európában, ezzel pedig átírta az emberi érzékelés határait. Mindhárom esetben kérdéses, hogy az űr vizsgálata közelebb hozza, vagy éppen eltávolítja az embert attól a képtől, ahogy Isten láthatja az egész világot: ahogy az valójában létezik.

Mikor „tudományt” vagy ismereteket hozunk létre a környezetünkről („making science”), a mentalitásunkban, gondolkodásunkban egy (akár alig észrevehető) változás áll be. Máshogy látjuk a világot, máshogy kapcsolódnak a jelenségek egymáshoz, máshogy magyarázunk jelenségeket, máshogy értjük meg azok belső folyamatait. A vizsgált jelenség, tárgy vagy élőlény fizikai, kémiai, biológiai, stb. felépítésében is változást látunk. A jelen dolgozat állítása szerint az emberi megfigyelő szubjektumának befolyásoló szerepe ebben az időszakban nem elhanyagolható még a „komoly” tudományos értekezések esetében sem, hiszen a szekuláris és vallásos tudomány szétválasztása éppen csak elkezdődött. Ám a szakirodalom és a legtöbb modern olvasó általában különválasztja a természettudományok és az irodalom vizsgálatát. Ahelyett, hogy ezt a kettőt együtt „olvasná,” az „új tudományról” írt legtöbb értekezés (bármely műről szóljon is) az irodalmi

szövegeket a tudományosnak titulált szövegek és elméletek illusztrációjaként, alacsonyabbrendű szöveggént kezeli.

A jelen disszertáció megkérdőjelezi, illetve igyekszik megcáfolni ezt a hierarchiát; ám a vizsgálódások középpontja továbbra is a teleszkóp használói által érzékelt hatalmasság és annak hatása Isten hatalmasságának ember által felfogható fogalmára. Mindezt három befolyásos gondolkodó szövegein keresztül vizsgálom, akik a 17. század első felének népszerű írói is voltak.

A disszertáció módszertana

A kutatásom elméleti kerete a mostanában egyre nagyobb népszerűségnek örvendő „literature and science” irányzat. Vizsgálódásaimban mindvégig szem előtt tartom ezt a keretrendszert, mely szerint egy korszakot vagy szöveget akkor érthetünk meg igazán, hogyha megvizsgáljuk „az egymással párhuzamosan fejlődő irodalom, természettudományok, technológia, matematika és orvostudományok közötti kapcsolatokat” (Clarke és Rossini). Ezeket a kapcsolatokat a vizsgált irodalmi szövegeket keresztül mutatom be.

Úgy gondolom, hogy nem szükséges a nyelv, retorika, érzelmi válaszok és empirikus tudomány univerzális elmélete és leírása ahhoz, hogy együtt vizsgáljuk a „két kultúrát”. A korszakban mind a tanult költők, mind pedig a tanult „tudósok” („natural philosophers”) ugyanúgy humanista alapokon nyugvó formális logikát tanultak, és innen építették fel elméleteiket; így a korszak tudományos szövegei egyben irodalmi szövegek is lehetnek, az irodalmi szövegek pedig tartalmazhatnak tudományos hipotéziseket is.

A disszertáció szerkezete

Disszertációm kronológiai sorrendben mutatja be a műveket. Ám ez nem azt jelenti, hogy egy lineáris „fejlődéstörténetet” vázlok fel: az idő csupán annyiban játszik szerepet, amennyiben fontos az, hogy a teleszkóp elterjedése és egy bizonyos mű megjelenése között mennyi idő telt el.

Az első fejezet az „irodalom és természettudományok” rövid történeti áttekintését nyújtja egészen az 1930-as évektől kezdve. Ekkor jelent meg George Williamson „Mutability, Decay, and Seventeenth-Century Melancholy” c. tanulmánya, amely az elsők között fektette le a „lit-science”

módszertanát és elméleti keretrendszerét. Ezzel a megközelítéssel viszont már nem értenek egyet kortársaink, Marchitello and Spiller, akik például a korábbi évtizedek láthatóan a ét tudomány hierarchiáját fenntartó módszereit bírálják. A bevezetésben ezek után áttekinti a 17. század első felének tudományát, természeti filozófiáját, különös tekintettel azokra a gondolatokra, feltételezésekre, amelyek az elemzéseimben is felbukkannak. Végül az űr végtelenségének illetve hatalmasságának elméleti és filozófiai kontextusát vizsgálom a teleszkóp problematikájának tükrében.

A második fejezetben John Donne *The First Anniversary* c. költeményét tárgyalom. Elemzésem középpontja, hogy a verset Galileo egy évvel a költemény keletkezése előtt megjelenő teleszkópjára adott azonnali reflexióként olvasom. A versbéli megfigyelő a hatalmassággal való találkozásból származó zavarodottsággal küzd; Elizabeth, a halott leány testét hasonlóképp boncolja fel, mint ahogy a csillagász szeleteli fel az éjszakai égboltot; ám egyikőjük sem jut megnyugtató következtetésekre. Feladatuk túl hatalmas, az ember pedig túlságosan tiszavirág életű ahhoz, hogy a hatalmasságot átlássa. A költemény végkövetkeztetése az, hogy a környezetünk hatalmas kiterjedése, a test belső és szinte végtelenül bonyolult működése, illetve az égitestek mozgása nem megismerhető csupán az emberi szem által. Fontos pont, hogy a költői én-boncmester ugyanazt a módszertant használja fel, amelyet a kor csillagászkai használtak, ezzel megmutatva annak határait. Így végül a költemény egésze arra mutat, hogy a valódi látás csupán a halál után következik: ez jelenik majd meg a *The Second Anniversary* c. költeményben, amely a *First* után nem sokkal íródott.

A teleszkóp befolyásának feltérképezését a harmadik fejezet George Herbert „csillagász-verseivel” folytatja. Bár Herbert verseit hagyományosan nem vizsgálja a 17. század természettudományát és irodalmának kapcsolódási pontjait feltérképező szakirodalom, verseiben mégis megjelenik a világ épp változó felfogására irányuló folytonos figyelem. Versei fő kérdése, hogy vajon az emberi megfigyelés aktusa lényegében változtatja-e meg a megfigyelt jelenségeket. A valódi „templom,” az a felépítmény, amelyet a versek próbálnak létrehozni (maguk a versek a templom építőkövei) nem más, mint Isten szeretete. Ezzel ellentétben viszont a csillagászok egy új „templomot” igyekeznek az égbolton építeni, ám ez az épület bekebelezi és birtokolja a megfigyelő képzeletvilágát és figyelmét. Herbert szövegei bálványromboló tendenciával rendelkeznek: nem az egyház, hanem az elme bálványait igyekeznek negálni. Donne verséhez

hasonlóan az ezekben a versekben megjelenő módszertan hasonlatos az empirikus vizsgálatokéhoz, hiszen a különböző versekben megszólaló hangok itt is folyton megkérdőjelezzik saját feltevéseiket.

Az utolsó fejezet Henry More *Democritus Platonissans* c. költeményét olvassa az atomizmus tükrében, illetve ehhez szorosan kapcsolja a teleszkóp hatását a költői én Istenhez való kapcsolatára gyakorolt hatását. Az 1648-1649-ben zajló More-Descartes levelezést is belevonom a végtelen tér a költemény által prezentált problematikájának vizsgálatába. A *Democritus*-ban megszólaló hang az ihletett eposz köntösébe burkolódik, ezáltal szabadabban kifejezheti kétségeit és téziseit. Mivel az objektív verifikáció módszertana nincs még kidolgozva, ezért a költeményben kifejezett gondolatok csak hipotézisekként, felvetésekként jelennek meg, amelyek akármennyire is igaznak tűnnek, nem támadhatatlan, isteni sugallattól ihletett axiómákként vannak bemutatva. A költemény végkövetkeztetése, hogy az emberi elme nem lehet az abszolút igazság mércéje vagy igazolásának eszköze. A korábban vizsgált szövegekkel ellentétben viszont mind az emberi látás, mind pedig az teleszkóp lencséivel megváltozott látás valójában közelebb hozza a megfigyelt jelenséget, nem pedig összezavar vagy tévútra visz. Egyrészt a távoli égitestek nem csupán a képzelet csalfa szülöttei, másrészt pedig tanulmányozásuk segíti, mintsem pedig gátolja Isten látásmódjának megismerését. A versben bemutatott űrben, az egész világban a transzcendens és az immanens olvad egymásba, ám ellentmondásaikat az emberi elme sosem tudja azok teljességében felfejteni.

Eredmények

A kor nagy tudósaihoz hasonlóan ezek a költők is tudást akartak konstruálni azáltal, hogy saját nem reprodukálható, személyes élményeiket univerzalizálták, illetve az empirikus gondolkodásmód által már használt módszertant és megfigyeléseken alapuló tudásanyagot bíralták felül azáltal, hogy rámutattak azok gyengepontjaira. A költemények mindegyikében megjelenik a teleszkópban látható kép által közvetített (meg- és szét)bomlás veszélye – ezt a rejtélyt verses formában, más és más poétikai eszközökkel kívánták megfejteni. Ez a bomlás gyakran a fizikai szétesést jelenti, ám jelentheti az értelem és a tájékozódási pontok eltűnését, átrendeződését is.

A versek költői énjeinek antropocentrikus teleológiája jelentősen meggyengül, sőt, sokszor el is tűnik, amikor saját jelentéktelenségükkel találkoznak – mégis tovább keresik Istent az űr hatalmasságán keresztül. A disszertáció alapvető kérdése az volt, hogy vajon a teleszkóp elterjedése után megismert világűr képe potens, amely élettel és életet létrehozó, kreatív energiával van teli, vagy inkább kopár, pusztá, a rombolás és bomlás színtere. Még fontosabb, hogy vajon ennek az űrnek a vizsgálata közelebb viszik vagy éppen eltávolítják a megfigyelőt attól az állapottól, ami a legközelebb áll ahhoz, ahogyan Isten láthatja a teljességet: ahogy az valójában, a maga igazságában létezik. Ezen szövegek fókusza végül az isteni rend elvesztéséről arra a gondolatra tevődik át, miszerint ezt az isteni rendet emberi megfigyelő nem is tudná felfogni, megismerni, hiszen egy hatalmas űr tátong az emberi és az isteni megismerés és megértés között, amely önmagában lehetetlenné teszi a természeti jelenségek teljes értékű magyarázatát.

A költészetnek és annak a gondolkodás- és írásmódnak, amely később a természettudományos gondolkodás alapjául szolgált ugyanaz a személyes tétje volt a világ megismerésének folyamatában – mindkettő párhuzamosan, gyakran egymással együttműködve és ugyanazt a módszertant alkalmazva próbálta a világot megmagyarázni. Úgy tartom, hogy a disszertáció által bemutatott korszakban a tudomány ugyanannyira személyes volt, mint a költészet – és épp annyira közös és hozzáférhető, mint bármelyik irodalmi szöveg.

Tartalomjegyzék

Acknowledgements **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

- I. Introduction..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- A Historical Overview: the (Non-existing) Hierarchy of Literature and Science**Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- Science in the 1600s..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- Infinity, the Telescope, and the History **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- II. Observing the World through Donne’s Telescope.... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- Surveying the Landscape **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- Mapping the Ocularcentric Ego **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- Transmitting the Images **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- The Illusions of the Eye **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- The Fault in Our Language **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- The Body and the Stars **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- The Image of Elizabeth **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- The Swan-song: Dissolution and Atomes..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- III. The Astronomer’s Search: Imagined Heavens in George Herbert’s Devotional Poems **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- “The Agonie” of Measurements **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- The Fickle Nature of Humans..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- The Fleet Astronomer **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- Breaking the Spheres **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- The Search for God’s Space **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- IV. Scrying Atoms: Henry More’s Trust in Knowledge**Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- An Invocation of Infinity **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

A Controversial Correspondence	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
The Scientific Method.....	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Atoms and Nothingness	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
The Potential of the Infinite Darkness	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
The Mind.....	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Paradoxes, Ecstasy, and the Sublime	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
The Eye	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
A Tool and a Hindrance	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
The Telescope	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
The Divine Aesthetics	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
V. Conclusion	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Appendix.....	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
The Emblems	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
George Herbert: The Agonie	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
George Herbert: The Temper (I).....	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
George Herbert: Vanitie (I).....	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
George Herbert: Divinitie	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
George Herbert: The Search	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Works Cited	Hiba! A könyvjelző nem létezik.